

ІНКЛЮЗИВНА ЛІТЕРАТУРА ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНІ, МЕТОДИЧНІ ДЖЕРЕЛА У ВИДАВНИЧОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

Зоряна Удич,
кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри педагогіки та менеджменту освіти,
керівниця Інклюзивно-ресурсного центру,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
E-mail: u-z@ukr.net

Уляна Слободян,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультет педагогіки і психології,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
E-mail: ulanaslobodan02@gmail.com

У сучасних умовах трансформації освітньої системи України інклюзивна освіта поступово стає нормою, що вимагає не лише змін у законодавчій та організаційній площині, а й якісного методичного забезпечення педагогічної діяльності. Успішне впровадження інклюзивного підходу неможливе без наявності професійно підготовлених педагогів, які мають доступ до адаптованих, змістовно насичених та практично орієнтованих методичних матеріалів. З огляду на актуальність теми, здійснюване нами дослідження має за мету проаналізувати ключові проблеми, що виникають під час створення методичних матеріалів для педагогів, які працюють в умовах інклюзивної освіти, та визначити шляхи їх подолання з урахуванням сучасних вимог до освітнього процесу.

Зазначимо, що поняття «методичні матеріали» прийнято тлумачити як систематизовані, науково та практично обґрунтовані матеріали, створені педагогом або групою фахівців, які містять опис педагогічних прийомів, форм, методів, засобів навчання та організації освітнього процесу з метою забезпечення ефективного засвоєння навчального матеріалу, розвитку компетентностей здобувачів освіти, а також

підтримки професійної діяльності інших педагогів. Також у даній статті ми розглянемо питання інклюзивної літератури (inclusive literature), яку нині тлумачать як таку, що «орієнтована на формування позитивного сприйняття інвалідності та особистої різноманітності» [1, с. 30]. Між іншим, даний термін було введено завдяки результатам Всеукраїнського культурно-просвітницького проекту «Інклюзивна література», який у 2016 р. реалізували «Видавничий центр «12» та Благодійна організація «Право на щастя». Можемо сміливо стверджувати, що саме від 2016 р. українські видавництва активували роботу із випуску інклюзивної літератури як для дорослих, так і юних читачів.

Методичні розробки можуть включати: методичні розробки навчальних занять або виховних заходів; рекомендації щодо використання навчального обладнання та цифрових ресурсів; дидактичні матеріали (презентації, картки, таблиці, інструкції); завдання для диференційованого або індивідуального навчання; методики оцінювання навчальних досягнень. У контексті інклюзивної освіти, методичні розробки повинні також передбачати: адаптацію або модифікацію навчального змісту; врахування потреб здобувачів освіти з ООП; можливість співпраці з асистентом учня / вчителя та іншими фахівцями (психологом, логопедом ін.). У контексті інклюзивної освіти методичні матеріали повинні відповідати низці специфічних вимог, які забезпечують ефективність освітнього процесу з урахуванням потреб усіх учнів, зокрема – з особливими освітніми потребами (далі – ООП). Ці вимоги можна умовно поділити на змістові, структурні, педагогічно-психологічні та технологічні: (табл. 1).

Таблиця 1.

*Вимоги до методичних матеріалів для фахівців,
які працюють в умовах інклюзивного освітнього середовища*

<i>Вимоги</i>		<i>Зміст</i>
1	Змістові вимоги	– Актуальність змісту відповідно до чинних освітніх програм і Державного стандарту.

		– Відповідність матеріалів принципам доступності, варіативності, диференціації та індивідуалізації навчання. – Інклюзивний підхід у викладі матеріалу: уникнення дискримінаційних або стереотипних формулювань. – Адаптація змісту з урахуванням особливостей сприймання різних категорій учнів (з порушеннями зору, слуху, інтелектуального розвитку, РАС тощо).
2	Структурні вимоги	– Чітка логічна побудова матеріалу (вступ, основна частина, підсумки, завдання для перевірки засвоєння). – Наявність інструкцій для вчителя щодо використання матеріалу в інклюзивному класі. – Включення прикладів адаптованих завдань, наочних матеріалів, схем, таблиць, карт тощо. – Можливість диференціації завдань за рівнем складності.
3	Психолого-педагогічні вимоги	– Орієнтація на розвиток емоційного інтелекту, комунікативних навичок і соціальної взаємодії. – Забезпечення психологічного комфорту для всіх учасників освітнього процесу. – Урахування особистісно орієнтованого підходу до навчання. – Можливість застосування матеріалів у співпраці з асистентом учня або вчителя.
4	Технологічні (технічні) вимоги	– Відповідність матеріалів принципам універсального дизайну у навчанні (UDL). – Можливість використання у різних форматах: друкованому, електронному, мультимедійному. – Доступність для використання з допоміжними технологіями (наприклад, зчитувачами екрану). – Гнучкість у застосуванні (можливість адаптації під конкретний клас, предмет, учня).

Ми спробували віднайти, класифікувати та проаналізувати українську друковану продукцію, у якій розкриті питання інклюзії. Наразі пропонуємо наступну класифікацію (табл. 2), яка не претендує на завершеність, оскільки в ній перетинаються різні ознаки. Зазначимо, що нині на інклюзивну тематику є не лише наукові дослідження, які презентовано у монографіях, підручниках та посібниках, але й методичні рекомендації, художня дитяча та доросла література.

Таблиця 2.

*Друкована продукція на інклюзивну тематику
в українському видавничому просторі*

Ознаки	Спрямованість	Приклади літератури (українські вид-ва)
1. Перекладна література	Науково-популярна або художньо-методична література, що розкриває тему інклюзії доступно для широкого загалу	«Дитина і сенсорна інтеграція» (Е. Джин Айрес, Дж. Роббінс. Вид.-во: «Видавництво Ростислава Бурлаки», 2024); «Що приховує аутизм. Майбутнє нейрорізноманіття» (С. Сільберман. Вид.-во: «Наш Формат», 2022); «Диво» (Р. Дж. Паласіо. Вид.-во: «Віват», 2016); «Я – Малала» (М. Юсафзай. Вид.-во: «Наш Формат», 2016)
2. Література для батьків	Педагогізація батьків, підтримка в прийнятті особливостей дитини, формування стратегії допомоги та адвокації	«Як говорити, щоб діти слухали і як слухати, щоб діти говорили» (А. Фабер, Е. Мазліш. Вид.-во: «Свічадо», 2018); «Книга Особлива дитина. Від народження до 6 років. Поради батькам» (Т. В. Сак. Вид.-во: «Літера ЛТД», 2008); «Специфічні розлади розвитку дитини та процес навчання» (Ф. Брембаті, Р. Доніні. Вид.-во: «Ранок» і «Кенгуру», 2019); «Дитина з порушенням слуху: навігація для батьків» (В.В. Жук, В.В. Литвинова, С.В. Литовченко, Н.В. Піканова, О.М. Таранченко. Вид.-во: «AURORA», 2018); «Труднощі навчання. Дислексія, дисграфія, диспраксія, дискалькулія» (К. С. Тихонова. Вид.-во: «Ранок» і «Кенгуру», 2020); «У нас дитина з аутизмом» (С. Вікарі. Вид.-во: «Ранок» і «Кенгуру», 2019); «Розійдіться, я йду!» (М. д. П'єтро, М. Дакомо. Вид.-во: «Ранок» і «Кенгуру», 2019); «Специфічні розлади розвитку дитини та процес навчання» (Ф. Брембаті, Р. Доніні. Вид.-во: «Ранок» і «Кенгуру», 2019); «Орієнтування у просторі незрячих дітей та дітей із порушеннями зору» (Т. Костенко. Вид.-во: «Ранок» і «Кенгуру», 2022); «РДУГ: перезавантаження. Ефективні стратегії для повноцінного життя з розладом дефіциту уваги та гіперактивності в дітей і дорослих» (Дж. Рейті, Ед. Гелловелл. Вид.-во: «Yakaboo Publishing», 2022); серія книг «Інклюзивне навчання» (різні автори, Вид.-во: «Ранок», «Кенгуру» і «Літера ЛТД», 2018-2019)
3. Підручники та посібники	Формування теоретичних і практичних знань у майбутніх педагогів, підготовка до роботи в інклюзивному середовищі	«Корекційна педагогіка» (О. Й. Кузенко. Вид.-во: «Новий Світ-2000», 2024); «Інклюзивна освіта: навчально-методичний посібник» (Колупасєва А.А., Таранченко О.М., Вид.-во «Університетська книга», 2023), «Педагогічні технології інклюзивного навчання» (Колупасєва А.А і Таранченко О. М. Вид.-во: «Ранок» і «Кенгуру», 2023); «Путівник для педагогів та батьків дітей з особливими потребами» (А. Колупасєва. Вид.-во: «Ранок» і «Кенгуру», 2021), «Професійна підготовка майбутніх учителів

		початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу» (З. М. Шевців. Вид.-во: «Центр навчальної літератури», 2019); «Систематичне навчання учнів з помірними і важкими порушеннями» (Белва Коллінз. Вид.-во: «Свічадо», 2019); «Інклюзивна освіта» (М. А.Порошенко. Вид.-во: ТОВ «Агентство «Україна», 2019); «Основи інклюзивної педагогіки» (З. М. Шевців. Вид.-во: «Новий Світ-2000», 2019); «Основи інклюзивної педагогіки» (З. М. Шевців. Вид.-во: «Центр учбової літератури», 2016); «Діти з особливостями розвитку у звичайній школі. Психологічний супровід і допомога» (Туріщева Л. В. Вид.-во «Основа», 2015), «Основи інклюзивної освіти»(М. Швед. Вид.-во: Український католицький університет, 2015);Основи інклюзивної освіти (Удич З. І. Вид.-во: КІЦ «ПРІНТ-ОФІС», 2015); «Основи інклюзивної освіти» (за ред. С. Колупаєвої. Вид.-во: «А. С. К.», 2012).
4. Методичні розробки	Практичні напрацювання для педагогів: адаптація програм, розробка індивідуальних маршрутів, диференціація навчання.	«Інклюзивне навчання в початковій школі» (Інститут спец. педагогіки НАПН України), «Дитина з особливими освітніми потребами в закладі дошкільної освіти» (Вид.-во «Основа»); «Психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами» (Г.Ф. Гончаровська. ТНПУ ім..В.Гнатюка, 2021); «Крокуй упевнено. Книга взаємозв'язку між учителем-логопедом та вихователями. Практичний матеріал для корекційної години вихователя. Старший дошкільний вік» (О. Іщенко, Л. Кошарська. Вид.-во: «Мандрівець», 2023); «Обстеження мовленнєвого розвитку дітей з аутизмом і тяжкими порушеннями мовлення. На основі поведінкового підходу» (Х. Ткач. Вид.-во: «Мандрівець», 2023); «Крокуй упевнено. Книга взаємозв'язку між учителем-логопедом та батьками. Система ігрових завдань. Старший дошкільний вік»(О. Іщенко, Л. Кошарська. Вид.-во: «Мандрівець», 2023); «Методика «Мандала» в корекційно-розвитковій роботі з дітьми та підлітками» (І. Харченко. Вид.-во: «Мандрівець», 2020); серія з трьох книг: «Організація корекційно-розвиткової роботи з дітьми із затримкою психічного розвитку в закладі дошкільної освіти» (В. Семизорова. Вид.-во: «Мандрівець», 2020); «Формування уявлень про навколишнє середовище у дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю» (Г.О. Блеч. Вид.-во: «Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України», 2012); «Бар'єри в навчанні та участі дітей з когнітивними порушеннями: особливості розвитку дітей з ЗПР, РАС, ГРДУ» (Л. І. Прохоренко, О. О. Бабяк, І. В. Недозим, Н. І. Баташева. Вид.-во: «CARITAS», 2018);

		«Книга Працюємо з «особливою» дитиною у «звичайній» школі» (К. А. Дмитренко, М. В. Коновалова, О. П. Семиволос. Вид.-во: «Основа», 2018); «Інклюзивна освіта. Методичні рекомендації для педагогів загальноосвітніх навчальних закладів» (Н. Івашура, А. Ангелова. Вид.-во: «Ранок» і «Кенгуру», 2018); «Програмно-методичне забезпечення формування ігрової діяльності та фізкультурно-оздоровчого виховання дітей дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку» (Гладченко І.В. Вид.-во: «Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України», 2012).
5. Науково-дослідна та аналітична література	Аналітика, результати досліджень, моніторинг стану інклюзії в Україні та за кордоном, рекомендації для освітньої політики, результати досліджень окремих аспектів інклюзії	«Інклюзія в освіті: міжнародний досвід та українські перспективи» (Центр «Соціальні індикатори», Вид.-во «Український центр»); «Інклюзивна освіта від основ до практики» (Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Вид.-во: «ТОВ «АТОПОЛ», 2016).
6. Художня інклюзивна література для дітей та молоді (вітчизняна та зарубіжна)	Формування толерантності, емпатії, позитивного образу «інакшості» через художній текст	«Мене звати Мар'ям» (Н. Гербіш. Вид.-во «Vivat», 2017); «Говори» (Л. Андерсон. Вид.-во «Vivat» 2019); «Ліам точно може» (М. Кварфот. Вид.-во: «Funkibator förlag», 2023); «(Над)звичайні» (С. Йоханссон, Т. Руссіта. Вид.-во: «Funkibator förlag», 2023); «Плутанина й плутаниця, або мама посіріла» (Дж. Гедберг, Є. Форсселл. Вид.-во: «Funkibator förlag», 2023); «Сіпрід унікальна» (Л. Лунд, Н. Меландер. Вид.-во: «Funkibator förlag», 2023); «Інопланетяни в актовій залі» (С. Алмрот, Л. Франсен. Вид.-во: «Funkibator förlag», 2023); «Школа на колесах» (П. Хаммаргрен, С. Ханссон, Дж. Толлстерн, Л. Франсен. Вид.-во: «Funkibator förlag», 2023); «Історії про видатних людей з дислексією. 15 мотиваційних розповідей» (Р. Гренчі, Д. Дзаноні. Вид.-во: «Ранок» і «Кенгуру», 2019)
7. Художня інклюзивна література для дорослих читачів	Підвищення рівня інклюзивної культури, подолання стереотипів, формування глибшого розуміння досвіду людей з	«Диво» (Р. Дж. Паласіо, адаптація для дорослих); «Людина у пошуках справжнього сенсу» (В. Франкл. Вид.-во «Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2020); «Інша дочка» Л. Александер (Вид.-во «Наш Формат»)

	різними порушеннями розвитку чи стану здоров'я	
8. Посібники з універсального дизайну	Формування інклюзивного освітнього середовища через принципи універсального дизайну, створення безбар'єрного простору у школах і закладах вищої освіти	«Універсальний дизайн: основи для педагогів» (Вид.-во «ФОР СМІТ»), «Універсальний дизайн та навчання в освіті» (ГО «Доступно.UA», Вид.-во «Рефлексія»); Універсальний дизайн в освіті (Під заг. ред. Софій Н. В. Вид.-во «Видавничий дім «Плеяди», 2015)

На основі аналізу етапів впровадження інклюзивної освіти в Україні та становлення інклюзивної джерельної бази (як художньої, так і науково-методичної) виокремлюємо умовну хронологію (табл. 3).

Таблиця 3.

Умовна періодизація української джерельної бази з інклюзії

Умовний період	Хронологія (роки)	Зміни в освітній галузі	Особливості розвитку інклюзивної літератури та науково-методичної продукції
1. Початковий етап	1990-ті — поч. 2000-х	- Термін «інклюзія» не вживається, переважає «інтеграція» - Використання радянських і російськомовних джерел - Інклюзивні практики фактично відсутні	- Поодинокі публікації з корекційної педагогіки - Вузька спеціалізація: нозології, спецосвіта
2. Перехідний етап	2003–2010	- Перші нормативні документи про інклюзивну освіту - Експериментальні інклюзивні класи	- Перекладні посібники, огляди досвіду інших країн - Поодинокі українські автори
3. Етап активного формування політики	2011–2016	- Накази МОН, методичні рекомендації - Створення ІРЦ - Участь міжнародних проєктів	- З'являються підручники, методичні рекомендації - Література для батьків дітей з ООП
4. Етап систематизації та закріплення	2017–2020	- Прийняття ряду законів України, які регламентують інклюзивну освіту - Розширення системи ІРЦ	- Велика кількість практичної та художньої літератури

		- Чисельні наукові заходи (конференції, семінари, тренінги) на інклюзивну тематику за участі іноземних фахівців	- Систематизація наукових та методичних джерел - поява підручників з підготовки майбутніх педагогів до інклюзивного навчання
5. Сучасний етап	2021 – дотепер	- Акцент на універсальний дизайн - Розширення безбар'єрного освітнього середовища - Інклюзія у ЗВО, соціальна інклюзія - Психосоціальна підтримка в умовах війни	- Зростання відкритих ресурсів із джерельною базою - Активізація ініціатив батьків та фахівців - Поява кейсів, практичних посібників, літератури про ментальне здоров'я

Однак, попри наявність окремих напрацювань з інклюзивної освіти та розвитку здобувачів із ООП, на практиці спостерігається низка проблем:

- ✓ Методичні матеріали часто не враховують специфіку роботи з різними нозологіями, що ускладнює індивідуалізацію навчального процесу.
- ✓ Відсутність уніфікованих стандартів щодо структури, змісту та форми таких матеріалів призводить до фрагментарності та неузгодженості у їх використанні.
- ✓ Педагоги змушені створювати або адаптувати матеріали самостійно, витрачаючи значні ресурси, що не завжди дає бажаний результат.
- ✓ Недостатній рівень міждисциплінарної співпраці між педагогами, дефектологами, психологами та фахівцями ІТ обмежує потенціал створення комплексного методичного забезпечення.
- ✓ Недостатність джерельної бази, яка надрукована шрифтом Брайля, чи продубльована аудіозаписом для задоволення усіх читацьких потреб осіб із порушенням чи відсутнім зором.

Ці чинники обумовлюють необхідність ґрунтовного дослідження проблем створення методичних матеріалів для педагогів інклюзивної освіти. Виявлення та аналіз актуальних труднощів дозволить окреслити напрями вдосконалення методичного супроводу інклюзивного освітнього процесу та сприятиме підвищенню його якості.

Список використаних джерел:

1. Осмолівська О. А. Формування видавничого напрямку української інклюзивної літератури як новітнього тренду розвитку видавничої справи. Інтегровані комунікації. 2017, №4, с. 27–32. URL: <http://eprints.rclis.org/39128/1/Osm.pdf>